
КОЛОГРИВОВА Е.І.,

кандидат психологічних наук,
доцент кафедри авіаційної
психології,
Національний авіаційний
університет, м. Київ

ГАВРИЛЕНКО Я.А.,

кандидат психологічних наук,
науковий співробітник,
лабораторія соціальної психології
особистості, Інститут соціальної
і політичної психології НАПН
України, м. Київ

ДОСЛІДЖЕННЯ МІЖОСОБИСТІСНОЇ ЗАЛЕЖНОСТІ В РІЗНИХ МЕТОДОЛОГІЧНИХ ОРІЄНТАЦІЯХ

В статті осмислюються філософсько-методологічні основи дослідження в межах класичної, некласичної та постнекласичної наукової раціональності. Обґрунтовано стратегії якісного дослідження досвіду міжособистісної залежності в близьких стосунках, що вибудовуються в рамках некласичних та постнекласичних методологічних координатах. Описано основні методичні процедури: обґрунтована теорія, візуальне дослідження, глибинне інтерв'ю.

Ключові слова: досвід міжособистісної залежності, якісні методи дослідження, обґрунтована теорія, візуальне дослідження, глибинне інтерв'ю.

В статье осмысляются философско-методологические основания исследования в рамках классической, неклассической и постнеклассической научной рациональности. Обоснованы стратегии качественного исследования опыта межличностной зависимости в близких отношениях, которые выстраиваются в рамках неклассических и постнеклассических методологических координат. Описаны основные методические процедуры: обоснованная теория, визуальное исследование, глубинное интервью.

© Кологривова Е.І., Гавриленко Я.А., 2014

Ключевые слова: опыт межличностной зависимости, качественные методы исследования, визуальное исследование, глубинное интервью.

Philosophical and methodological bases of research in the framework of classical, nonclassical postneklasicheskoy and scientific rationality are conceptualized. Strategys of qualitative research experience of interpersonal dependency in close relationships, which are built in the framework of non-classical and postneklasicheskikh methodological coordinates are justified. We describe the basic methodological procedures: grounded theory, visual examination, in-depth interview.

Key words: experience of interpersonal dependence, qualitative research methods, visual examination, in-depth interview.

Постановка проблеми.
Міжособистісна залежність в близьких стосунках як предмет наукового дослідження звучить по-різному в контексті різних методологічних орієнтацій. Постановка проблеми та спосіб її вирішення в конкретному науковому дослідженні вимагає рефлексії філософсько-методологічних координат, в рамках яких дане дослідження організовується.

Сучасні філософсько-методологічні установки часто узагальнюються в рамках трьох типів наукової раціональності: класика, некласика, постнекласика. Д. А. Теплий аналізує кожний тип наукової раціональності як наукову діяльність (схематично її можна представити як відношення суб'єкт пізнання – засоби пізнання – об'єкт пізнання), направленої на постійне зростання істинного знання [1].

Особливості класичного підходу будуються на ряді наукових припущень:

- досліджувані феномени об'єктивно існують незалежно від процесу пізнання;
- задача пізнання полягає в максимально точному відображенні предмету дослідження таким, який він є «сам по собі»;
- таке пізнання можливе і належить вченому, який в силу своєї абсо-

лютною позиції володіє свого роду монополією на істину, бо володіє об'єктивним баченням та єдино правильним методом, що є «ключем до істини».

Виходячи з таких припущень, дослідження міжособистісної залежності в близьких стосунках мало би виходити із розуміння того, що є чіткі та однозначні нормативи оптимальності такої характеристики як залежність в міжособистісних стосунках. Є чіткі визначення того, за якими критеріями ці норми можна дослідити. Завданням дослідника в даній ситуації було б вичленити критерії та підібрати максимально надійні інструменти для їх вивчення, щоб показати, наскільки певні конкретні близькі стосунки залежать від заданого нормативу.

В межах даного підходу існує чимало досліджень міжособистісної залежності в стосунках, які зазвичай спираються на медичну модель залежності. Залежність розглядається як хвороба, патологія, невротичний розлад. Найбільш визнаною є концепція залежності, прописана в МКБ-10. Визначено чіткі критерії (симптоми) цього розладу. На основі даної концепції розроблені опитувальники, схеми спостережень, які дозволяють діагностувати рівень залежності в стосунках. Існує чимало реабілітаційних програм, орієнтованих на корекцію даного явища в стосунках.

Особливості неklasичного підходу будуються на таких наукових припущеннях:

- досліджувані феномени вплетені в пізнавальний процес;
- в процесі пізнання дані феномени не відображуються, а конструюються, і результатом такого пізнання є не об'єкт-копія, а об'єкт-гіпотетична конструкція про сутність феномену.
- істина при цьому не монополізується, а стає відносною, допускається істинність декількох, відмінних одне від одного конкретних теоретичних описів однієї і тієї ж самої реальності («систем координат», «точок огляду»).

Об'єктивність та науковість кожної конкретної системи координат обґрунтовується по-іншому, ніж в класичному підході. Вчений повинен рефлексувати, що він не відкриває абсолютну істину, він повинен визначити межі своїх пізнавальних можливостей, показати, що він усвідомлює, що представлена ним теоретична конструкція феномену сконструйована даним конкретним методом, має свою зону застосування та доповнюється з іншими точками обзору.

Під призмою таких методологічних припущень стратегія дослідження міжособистісної залежності виглядає дещо по-іншому. Дослідник уже розуміє – залежність – це не якість, що міряється відносно якихось загальних нормативів, а що є різні інтерпретації даного феномену в різних системах координат, які доповнюють один одного та є різними формами представленості даного явища.

Залежність в стосунках по-різному інтерпретується в межах різних соціальних та культурних контекстів. Б. Уайнхолд та Дж. Уайнхолд, наприклад описують різні інтерпретації залежності при різних варіантах соціального устрою [2]. Е. Гіденс звертає увагу на історико-культуральний контекст інтерпретації залежності у взаєминах та підкреслює, що за-

лежність в традиційній картині світу якісно відрізняється від залежності в сучасному плюралістичному світі [3]. З. Бауман описує питання свободи і залежності в координатах соціального досвіду сучасних пілігримів [4]. Психоаналітично орієнтовані дослідники висвітлюють залежність і в координатах моделей ранніх взаємин зі світом [5], [6], [7]. Існує чимало досліджень в межах гендерної психології, в яких залежність в стосунках інтерпретується в координатах жіночої та чоловічої картин світу [8], [9], [10].

Завданням дослідника в рамках цієї парадигми є окреслення чітких координат, в межах яких даний феномен буде досліджуватись та інтерпретуватись та в межах яких буде перевірятись надійність та достовірність отриманого знання.

Припущення постнекласики:

- Досліджувані феномени не просто конструюються в процесі пізнання та є гіпотетичними конструктами реальності, а й створюють цю реальність, в момент конструювання, змінюючи при цьому об'єкт пізнання.
- Істинність наукового процесу в великій мірі визначається уже не точністю відображення і не широтою обзору можливих істин, а ефективністю буття (прагматична концепція істини) в межах розгортання пізнавального процесу. Іншими словами на передній план виходить не теоретична доказовість та обґрунтованість, а відповідальність за те, що несе собою дана теорія, яким чином змінює життя людини.
- Вимоги до вченого не просто ерудованість, гнучкість та відкритість до нових площин освоєння непізнаного, а ще й відповідальність за втілення.

Принципи побудови дослідження міжособистісної залежності в рамках постнекласичної парадигми мають виходити з розуміння того, що даний феномен конструюється на межі контакту, він створюється в процесі його

пізнання як досліджуванним, так і дослідником, що висуває ряд вимог до самої процедури організації дослідження.

Конкретне емпіричне дослідження, опис та розкриття якого є **метою** даної публікації, розгортається в рамках неklasичних та постнеklasичних методологічних орієнтацій.

Розуміння феномену укладається у такі вихідні тези.

Міжособистісна залежності – це феномен, що організується та конструюється в міжособистісній взаємодії на межі контакту з Іншим. Досвід міжособистісної залежності – це досвід проживання межі вимушеності, неможливості, необхідності.

Процес інтерпретації даного досвіду якісно його змінює. Інтерпретація досвіду міжособистісної залежності можлива на декількох рівнях: досеміотичному, семіотичному, наративному та рефлексивному.

Мета дослідження полягає у *виявленні* координат досвіду проживання залежності в близьких стосунках.

Стратегія якісного дослідження досвіду міжособистісної залежності не вимагає чітких теоретичних передбачень, гіпотез, попередньо вибудованих конструкцій, вони будуть викристалізовуватись, постійно уточнюватись, перевірятись та модифікуватись в процесі збору емпіричних даних. Доступність змісту досвіду міжособистісної залежності обумовлюється готовністю його носія вступати в діалог, ділитися його змістом, інтерпретувати його. Зчитування та інтерпретація даного змісту в науково-дослідницькій площині вимагає неабиякої методичної, практичної та етичної підготовленості дослідника.

Організація дослідження передбачає використання декількох методичних процедур, які є надійними та перевіреними в рамках якісних наукових досліджень: обґрунтована теорія, візуальне дослідження, глибинне наративне інтерв'ю. На їх описі та особливостях застосування в конкретно-

му дослідженні ми і зупинимось далі.

Обґрунтована теорія.

Основні положення обґрунтованої теорії розроблені американськими соціологами А. Штраусом и Б. Глейзером. Вона є спробою поєднати вимоги науковості зі специфікою гуманістичного бачення світу, а також прагненням до технологізації процедур якісного дослідження [11].

Прихильники намагаються зрозуміти людський досвід якомога більш детально. Передбачається пошук та ідентифікація категорій і понять, які вирізняються з емпіричних даних (тобто «грунту»), і пов'язання цих понять у теорію, поступове їх генерування.

Процедура збирання даних та їх аналіз розпочинаються одночасно. Це не означає, що дані акумулюються безсистемно. Відповідно до певних загальних підстав формують попередню, «відкриту» вибірку, тобто приблизно визначають, які і скільки груп індивідів необхідно відібрати для зіставлення (теоретична вибірка).

Є певний набір запитань, які в процесі співбесіди з респондентами генерують нові, або уточнюють попередні. Це допомагає зрозуміти, які та скільки груп у вибірці потрібно відібрати для порівняння. Основною технічною процедурою є кодування, тобто виявлення в емпіричних даних певних категорій і значень.

Процес збирання даних – водночас і процес створення припущень, що мають розгортати теорію. Аналітик, занурюючись в емпіричні дані, розробляє дедалі адекватніші досліджуваному феномену поняття та моделі. Основна процедура теоретичної вибірки – порівняльний метод:

- порівняння випадків, подій, явищ, типів поведінки для визначення факторів, які їх об'єднують, незважаючи на різні зовнішні умови;
- порівняння понять на матеріалі різних емпіричних випадків під час пошуку нових властивостей певного поняття, категорії і нових гіпотез;

- порівняння визначених понять між собою;
- інтеграція понять у гіпотези, які потім стануть теорією.

Рішення закрити теоретичну вибірку залежить від теоретичного насичення. Теоретичне насичення означає, що жодні додаткові дані не допомагають відкрити нові властивості категорії. Якщо дедалі частіше з'являються повтори в описі подій почуттів, характерних поворотів життєвого шляху, якщо виокремлений компонент повторюється в більшості випадків, є підстави говорити про закономірність. Це перший рівень насиченості.

Далі зазвичай проводять пошук протилежних випадків, які заперечують модель. Систематичне порівняння випадків дає змогу уточнити, а можливо переформулювати модель, наближаючись до більш прийнятного варіанту.

Процесуальний аналіз може означати розбивку явища на стадії, фази, етапи. Процес можна вважати напрямком дії взаємодії, що позначає зміни, які відбуваються у відповідь на умови оточення. Процеси інтегруються у відповідності з внутрішньою логікою.

Основні процедурні етапи побудови обґрунтованої теорії відтворюють логіку якісного аналізу й інтерпретації даних:

- вивчення всіх доступних джерел інформації з проблеми;
- теоретична вибірка;
- систематичний тематичний аналіз, поділ і перегрупування даних;
- циклічний характер аналізу, постійний порівняльний метод;
- теоретичне насичення.

Наше емпіричне дослідження спирається на принципи обґрунтованої теорії, а емпіричні дані ми отримували в ході візуального дослідження та глибинного інтерв'ю.

Візуальне дослідження.

Використання візуального матеріалу в науково-психологічному дослідженні не є новиною та широко використовується уже досить давно.

На сьогоднішній день виділяють два основні підходи до розрізнення сучасних візуальних досліджень:

- візуальні дані трактуються як проекція, відображення, документування психологічної реальності;
- візуальні дані є резервуаром значень, що потребують інтерпретації та витлумачення [12].

В другому напрямі візуальні образи стають основою діалогу між дослідником і досліджуваним, їх значення конструюються в процесі інтерв'ю, дискусії, рефлексії. Візуальні дані трактують як тексти, які містять у собі конструкти, часто приховані. Візуальний аналіз, відповідно, зосереджується на їх виявленні та реконструкції.

Конструювання досвіду залежності в образно-символічному варіанті в нашому дослідженні здійснювалось за допомогою двох арт-терапевтичних технік – колаж та метафоричні асоціативні карти.

Колаж – це розповідь, зафіксована в образному матеріалі. Створення колажу є творчим процесом, в якому яскравіше та наочніше, ніж в простій розповіді, можна представити свій досвід. Метафоричні асоціативні карти представляють собою 99 карт з зображенням життєвих ситуацій у стосунках пари. Вони були створені Офрой Аялон – консультантом, психотерапевтом подружніх пар та художницею М. Лукьяною. Ми пропонуємо досліджуваним проглянути всі карти та, особливо не замислюючись, відібрати ті, які, з їхнього погляду, так чи інакше ілюструють досвід залежності у взаєминах. Далі із всіх відібраних карт ми наполягаємо на виборі девяти таких, що найбільшою мірою відображують залежність в стосунках.

Аналіз досвіду залежності в стосунках здійснюється в двох площинах: рефлексія візуального матеріалу в процесі глибинного інтерв'ю та аналіз стенограм бесід за допомогою конверсійного аналізу.

При аналізі колажу ми спираємо-

ся на класичні, прописані в літературі критерії: вибір основи для колажу; процес створення; ступінь хаотичності та упорядкованості; характер розташування вирізок; наповненість – пустота; вихід за межі основи; символи; просторове розташування.

Первинний аналіз стенограмм інтерв'ю по інтерпретації колажу показав можливість дослідження інтерпретаційного ресурсу досліджуваних: одні будують достатньо послідовну розповідь про залежність на основі впорядкованого візуального матеріалу, інші намагаються в процесі розповіді неструктурований хаотичний матеріал колажу впорядкувати в послідовній історії. У ряду досліджуваних навпаки достатньо цільна, ідейна картинка стає незрозумілою та заплутаною в процесі розповіді, а у когось достатньо хаотичний матеріал колажу так і залишається не зрозумілим для себе в процесі розповіді. Дані варіанти відкривають для нас феномен залежності на різних рівнях інтерпретації.

Емпіричний матеріал дозволяє окреслити певні стратегії процесу інтерпретації.

Аналізу можуть підлягати:

Кінцевий візуальний ряд карт (9 зображень). З нашого погляду, це ті аспекти збір карт. Обговорення в процесі інтерв'ю мотивувань даного відсіювання дозволяє виділити ряд аспектів залежності, які не схоплюються в послідовній усвідомленій розповіді про залежність та вказують на ті пласти даного досвіду, які усвідомлюються недостатньо чітко.

Глибинне інтерв'ю.

Обговорення даного візуального матеріалу здійснюється глибинному інтерв'ю, що вибудовується за С. Квалле, який виходить з метафори інтерв'ю як діяльності мандрівника. Мандрівник розповідає слухачам про те, що йому вдалося дізнатися в розмовах з людьми.

С. Квалле виділяє сім етапів дослідження із застосуванням інтерв'ю.

1. Вибір теми. Наше дослідницьке інтерв'ю спрямоване на вивчення досвіду залежності людини в близьких стосунках, нам важливо отримати знання про цей досвід і про ставлення респондента до нього. Респондент в даному інтерв'ю виступає виключно як джерело знань.

2. Планування. На даному етапі враховуються всі сім етапів дослідження з тим, щоб отримати знання, а також оцінюються його моральні аспекти.

3. Інтерв'ювання. Перед дослідником, за С. Квалле, стоїть складне завдання так організувати саму ситуацію інтерв'ю, створити за короткий час такий контакт, який дозволить би вивести взаємодію за межі ввічливої бесіди чи обміну думками і водночас, заохочуючи вираз особистих емоцій, не дати інтерв'ю перерости в терапевтичну ситуацію. Дослідницьке інтерв'ю відрізняється асиметричністю: інтерв'юер визначає ситуацію, задає тему розмови і своїми подальшими запитаннями спрямовує перебіг бесіди. Запитання інтерв'ю повинні спрямовувати респондента на спонтанні описи, а не на пояснення причин, аналіз тощо. Дослідник повинен постійно прояснювати смисл відповідей, приводячи його у відповідність до категорій наступного аналізу. С. Квалле закликає чітко розрізняти дослідницькі питання і запитання інтерв'ю, які повинні мати легку розмовну форму.

4. Розшифровка. Переведення записаного на диктофон усного тексту в писемну форму – не є виключно технічною процедурою, вона має конструктивну природу і фактично є процесом інтерпретації. Один і той самий фрагмент усного мовлення може по-різному передаватися на письмі. Важливим є те, чи будемо ми враховувати паузи, сміх, вигуки, чи будемо дослівно передавати усне мовлення (з його незв'язністю, повторами, затинаннями), чи вдаватимемося до його ідеалізованої писемної ідеалізації. С. Квалле підкреслює, що дослідник повинен на-

перед визначити і обґрунтувати спосіб розшифровки інтерв'ю, виходячи з того, яка саме розшифровка буде корисна для цілей даного дослідження.

5. Аналіз. С. Квалле виділяє шість послідовних стадій: 1) респондент описує свій життєвий шлях; 2) на основі своїх спонтанних описів він сам починає бачити в своєму життєвому світі нові зв'язки та смисли; 3) інтерв'юер висловлює в стислій формі (конденсує) смисл сказаного респондентом і «повертає» останнього до цього смислу. Відбувається корекція смислу респондентом, уточнюється інтерпретація інтерв'юера; 4) інтерпретація розшифровки інтерв'ю; 5) повторне інтерв'ю (дослідник пропонує свою інтерпретацію інтерв'ю, той має можливість прокоментувати цю інтерпретацію і доповнити свої висловлювання); 6) можливий і шостий етап, коли респондент, виходячи із нового розуміння, може здійснювати певні дії, куди входять і дії в більш широкому соціальному контексті.

6. Верифікація. На цьому етапі перевіряється узагальненість отриманих результатів, їх надійність і валідність.

7. Написання звіту. Звіт має бути науковим, етичним і читабельним.

Таким чином, на етапі розробки стратегії якісного дослідження досвіду міжособистісної залежності в близьких стосунках, нами було розглянуто: філософсько-методологічні основи, в координатах яких дане дослідження буде реалізовуватись; вихідні положення, які стосуються нашого розуміння досвіду залежності та можливостей його інтерпретації; основні методичні процедури, які будуть застосовуватися в ході дослідження.

Запропонована нами програма вивчення міжособистісної залежності на основі обговорення в глибинному інтерв'ю образно-символічних реконструкцій досвіду залежності в стосунках є достатньо повною, відкритою та перспективною.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Теплых Д. А. Концепции предметности психологии в контексте типовой научной рациональности // *Методология и история психологии*. – 2006. – Том 1. – Выпуск 1. – С. 85 – 99.
2. Уайнхолд Б. Уайнхолд Дж. Освобождение от созависимости. – М. : «Класс», 2002. – 246 с.
3. Гидденс Э. Трансформация интимности. Сексуальность, любовь и эротизм в современных обществах / Гидденс Э. – СПб.: Питер, 2004. – 208 с.
4. Бауман З. От пилигрима к туристу, или краткая история идентичности. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.urban-club.ru/?p=54>
5. Боулби Дж. Привязанность. – М.: Гардарики, 2003. – 477с.
6. Малер М. Психологическое рождение человеческого младенца / Малер М. . – Москва : Когито-Центр, 2011. – 416.
7. Кристал Г. Нарушение эмоционального развития при аддиктивном поведении / Кристал Г. ; под ред. С. Даулинг ; пер. с англ. Р. Р. Муртазина // *Психология и лечение зависимого поведения*. – М. : Независимая фирма «Класс», 2000. – С.79–118.
8. Фролова Є. В. Психологічні чинники і динаміка формування стосунків міжособистісної залежності у жінок: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.01 / Є. В. Фролова. – Харків, 2008. – 19 с.

9. Жидко М. Є. Особистісні чинники формування подружньої співзалежності у чоловіків: дис. ... канд. псих. наук: 19.00.05 / Жидко Максим Євгенович. – Харків, 2007. – 225 с.
10. Кочарян А. С., Коцюба А. А. Психосемантическая структура организации эмоционального опыта у женщин, находящихся в отношениях зависимой любви / Кочарян А. С., Коцюба А. А. // Журнал практикующего психолога. – К.: Міленіум, 2009. – Вып. 15. – С. 72–90.
11. Штраусс А., Корбин Дж. Основы качественного исследования: обоснованная теория, процедуры и техники / А. Страус., Дж. Корбин / Пер. с англ. и послесловие Т.С.Васильевой. – М.: Эдиториал УРСС, 2001. – 256 с.
12. Якісні дослідження в соціологічних практиках: Навчальний посібник / За ред. Н. Костенко, Л. Скокової. – К.: Інститут соціології НАНУ, 2009. – 400с.
13. Квале С. Исследовательское интервью / С. Квале/ Пер. с англ. М.Р. Мироновой. – М.: Смысл, 2003. – 301 с.